

Česlav Miloš

SALIGIA¹

*S*uperbia
*A*varitia
*L*uxuria
*I*nvidia
*G*ula
*I*ra
*A*cedia

U srednjem veku reč *saligia* činila su prva slova sedam glavnih grehova. Ona je smatrana dvostruko korisnom, jer je omogućavala da se lako imenuje i zapamti sedam grehova, tačnije, mana (*vitia capitalia*) i isticala je njihovu povezanost. Samo to sam znao, ali nedavno sam došao u iskušenje da zavirim u dve-tri enciklopedije i proverim šta one imaju da kažu o reči *saligia*. Ni u jednoj od njih nisam našao ni pomena o njoj. Štaviše, o ovoj reči ništa ne govore ni katoličke enciklopedije i rečnici teoloških termina. Duhovnici više ne vole da se bave gresima, kao da bi hteli da se izvine svetu što su vekovima upravo to smatrali jednim od svojih glavnih zadataka. Čak o samom pojmu greha govore nejasno, dakle, nisu spremni da u kompendijima i katehizisima podsećaju na stare klasifikacije.

Tražeci knjigu posvećenu istoriji glavnih grehova, otišao sam na Teološko brdo.² Osim što je po svemu čuven, Univerzitet Berkli ima i nekoliko visokih teoloških škola različitih veroispovesti, koje se nalaze jedna pored druge, s lepim pogledom na zaliv San Francisko. Međusobno saraduju u ekumenskom duhu i zajednički koriste bogate bibliotečke fondove. Najpoznatija od tih škola je međunarodna *Pacific Schooll of Religion*. Da bi napisao svoju dvotomnu *History of Unitarianism*, njen profesor, već pokojni, Erl Morze Vilbur³ naučio je poljski, ne bez razloga, jer skoro polovinu njegovog dela čine putovanja i diskusije poljskih arijanaca.⁴

¹ Iz knjige eseja Česlava Miloša, *Vrt nauka* (Czesław Miłosz, *Ogród nauk*), Paryž, 1981. Esej „*Saligia*“ objavljen je kasnije u izboru eseja, pod naslovom *Metafizička pauza* (*Metafizyczna pauza*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków, 1989) koje je sačinila Joana Gromek (Joanna Gromek). Zbog velikog interesovanja, knjiga je doživela i drugo izdanje 1995. godine. (*Prim. prev.*)

² Teološko brdo – *Holy Hill* – naziv mesta na kome su smešteni teološki fakulteti u univerzitetskom kampusu u Berkliju. (*Prim. prev.*)

³ Erl Morze Vilbur (*Earl Morse Wilbur*, 1866–1956), američki teolog. (*Prim. prev.*)

⁴ Arijanici – sledbenici teološke doktrine čiji je osnivač bio teolog i filozof iz Aleksandrije – Arije (280–360). U XVII veku čuvena je bila poljska arijanska škola („poljska braća“). Mnogi arijanci iz Evrope (Fausto Socini, Jan Amos Komenski...) našli su utočište u Poljskoj. (*Prim. prev.*)

Knjigu o glavnim gresima našao sam, ali bila je u skladištu (*in storage*), gde se drže retko korišćene knjige, odakle treba izvući zaključak da knjiga nije popularna niti kod budućih pastira, niti kod učitelja. U stvari, spisak glavnih grehova, koji su sačinili egipatski eremiti u četvrtom veku, uvek je bila pomalo istorijski spomenik, pošto su ostajali nazivi, a stalno su menjana značenja. Iz dela sam saznao da je reč *saligia* popularisao Henrik iz Ostije⁵ u trinaestom veku, ali da se dugo s njom nadmetala druga *siaagl* (*superbia, invidia, ira, acedia, avaritia, gula, luxuria*) koja je označavala drugačiji redosled istih mana. Pa ipak, *saligia* je bila superiornija bar iz mnemotehničkih razloga i u periodu kontrareformacije preuzeli su je jezuiti.

Kao dete nisam imao velike moralne koristi od časova katehizisa. Možda deca uopšte nisu pripremljena za prihvatanje toliko komplikovanih stvari, a osim toga, ako uzmemo kao primer poljske nazive glavnih grehova, često su mi na tim časovima padale na pamet veoma čudne asocijacije:

1. Gordost umesto *superbia*. Gord, ohol, nadut? Uobraženko-naduvenko? Nadutost preko svake mere. To je neko drugi, neki čovek, naduven-gord, krut, to sigurno nisam ja – znači, na mene se to ne može odnositi. Gordost je odmah, samim svojim zvučanjem klasifikovana, međutim *superbia*, kao osobina Lucifera, ima i ozbiljne odlike, slične kao englesko *pride*, francusko *orgueil*, nemačko *Stolz*, staroslovensko *gordost*.

2. Lakomost kao *avaritia*. U lizanju tegli od slatka ili u neobuzdanoj žudnji za desertom video sam nedoličan postupak koji možda danas ne predstavlja problem, ali u mom detinjstvu retko se pojavljivao na stolu. I ko bi tad mogao da mi objasni da je takva žudnja za slatkišima mogla da bude pokretač mračne istorije naše civilizacije, da ju je baš ona gurnula u zelenašenje i osnivanje manufaktura, u osvajanje Amerike, u tlačenje seljaka u Poljskoj, u genijalnu ideju na koju su došli pobožni stanovnici Amsterdama, upotrebljavajući svoje brodove za trgovinu robljem? Sigurno da su moćnici ovoga sveta uvek tražili desert. Ipak, ne bi bilo toliko strašno da su bili samo proždrljivci, bića koja jure za čulnim prijetnostima. *Avaritia* je ipak više asketska strast, kao što pokazuje francusko *avarice* i nemačko *Geiz*.⁶ Zar bi Molijerovog *L'Avare* trebalo prevesti kao: *Žderonja*? Englesko *covetousness* bliže je pohlepi nego tvrdičluku, ali to je takođe silna žudnja usmerena isključivo na novac. Oba značenja, tvrdičluk i lakomost izražava staroslovensko *sriebroljubie*, doslovni prevod grčkog *filargirija*.

3. Nečistoća umesto *luxuria*. To sigurno ima nešto zajedničko sa nepranjem? Sa doticanjem „sramnih mesta“? Ali, latinska reč je više značila bujnost, plodnost, obilnost, pre svega, rastinje, kasnije prekomernu bujnost, npr. u načinu izražavanja takođe preteranost, preveliku raskoš i razvrat. Francusko *luxure* sačuvalo je nešto od tih značenja, mada ono označava isto što i poljska reč *rozwiqzłość*;⁷ *rozwiqzłość*, ne *nieczystość*,⁸ bila bi bolji poljski

⁵ Henrik iz Ostije (*Henrik Hostiensis*, umro je 1271) – italijanski biskup i kardinal, pravnik, jedan od najvećih kanonista. (*Prim. prev.*)

⁶ *L'avarice* (fr.) – škrtost, gramzivost; *Geiz* (nem.) – škrtost, tvrdičluk. (*Prim. prev.*)

⁷ *Rozwiqzłość* – razuzdanost, raskalašnost. (*Prim. prev.*)

⁸ *Nieczystość* – nečistoća, nemoral, raspuštenost. (*Prim. prev.*)

ekvivalent. Odbacujući ovde latinski i služeći se starogermanskim *lust*, engleski jezik se previše udaljio od prvobitnog smisla, mada na taj smisao navodi pridev *lusty* – pohotan, krepak, nekada upotrebljavan i kao: onaj koji igra, veseljak. Englesko *lust*, odnosno požuda, pokazuje kakvim promenama su bili podložni međusobno bliski pojmovi, u zavisnosti od jezika i običaja, naročito ako ih upoređujemo sa crkvenoslovenskim nazivom tog greha: *blud* (dakle, jednostavno *blūd*),⁹ preuzet direktno iz grčkog *porneia*.¹⁰ Međutim, nečistota je izgleda samo prevod iz nemačkog *Unkeuschheit*.

4. Zavist umesto *invidia*. Ova reč bila mi je sasvim nejasna. Danas znam da je nastala iz latinskog *in-videre* (zavideti), znači, isto što i *za-žrzeć*,¹¹ i *za-widzieć* (u staroslovenskom *zavist*). Drugi jezici manje ističu ili uopšte ne pokazuju volju, želju, mada je teško reći da li francusko *envie*, englesko *envy*, nemačko *Neid* dovoljno izražavaju smisao latinskog termina koji obuhvata i mržnju i ogovaranje.

5. Alavost i pijanstvo umesto *gula*. Prvobitno značenje na latinskom bilo je grlo, kasnije proždrljivost i pohlepa. Alavost i pijanstvo odmah su sugerisali sliku postavljenih stolova, muškaraca s velikim trbusima, koji se cerekaju i mrljaju; očigledno, greh odraslih. Tek sada razmišljam zašto su u poljskom upotrebljene čak dve reči za prevod *gula*. Ni u jednom od poznatih mi jezika pijanstvo se ne pojavljuje među gresima. Crkvenoslovensko *čerevo-ugodije*, odnosno udovoljavanje trbuhu, nastalo je po uzoru na grčko *gastrimagia* i najbliže bi bilo poljskom „popuštanju kaiša“, kako u jelu, tako i piću. Tokom istorije s tom manom se iznenada nešto dogodilo, možda zato što je nekada davno više ljudi moglo sebi da dozvoli *gulu* nego tokom sledećih vekova. Razne gladnice oblizivale su se na samu pomisao da će jednom moći da napune trbuhe i nastala je čitava poezija o pečenim guskama, kobasicama, sušenim šunkama, bačvama piva. Tobože greh, ali šta je bila nagrada za uzdržljivost za vreme Velikog posta, ako ne žderanje i pijančenje? I zar zaista ima nečeg lošeg u francuskoj reči *gourmandise*? Naprotiv, veoma je dobro ako je neko *gourmand*, to znači da je rumen, da vezuje salvetu ispod vrata i poznaje kuhinju i vina, odnosno da nije bednik. To još nije sasvim *gourmet*, odnosno, sladokusac, ali blizu je. Takve privilegije nema nemačko *unmässig*,¹² a sasvim drugačije je englesko *gluttony*,¹³ odnosno proždrljivost.

6. Gnev umesto *ira*. „Izliv gneva“ – nije bilo teško zamisliti šta je. Bilo je to kratkotrajno fizičko stanje koje se iskaljuje u naglim činovima (kralj Boleslav Smeli koji ljut uleće u crkvu i ubija Stanislava Ščepanovskog).¹⁴ Uostalom, *ira* u prevodu ne stvara veće teškoće. *Anger*, *colère*, *Zorn*, crkvenoslovensko *gnev*.

7. Lenjost umesto *acedia*. Poljski jezik ovde nije odgovoran za smešan nesporazum. Reč nije latinska, već preko latinskog direktno pozajmljena iz grčkog: *akedia*, i mogla bi se pre-

⁹ *Blūd* – zabluda, greška, mana, greh. (Prim. prev.)

¹⁰ *Porneia* – razvrat, blud. (Prim. prev.)

¹¹ *Za-žrzeć* – za-videti. (Prim. prev.)

¹² *Unmässig* – neumeren. (Prim. prev.)

¹³ *Gluttony* – proždrljivost. (Prim. prev.)

¹⁴ Zbog komplikovanih odnosa između svetovne i crkvene vlasti u Poljskoj kralj Boleslav Smeli (vladao je od 1058–1079) naredio je da se ubije biskup Stanislav Ščepanovski (1079). Crkva je biskupa kasnije kanonizovala (1253). (Prim. prev.)

vesti kao ravnodušnost. Ali, za eremite u četvrtom veku *akedia* je bila najveća opasnost, najbolnije iskušenje demona u podne, kad se pod jakim suncem sva priroda odmara u tišini i mirovanju. Tada bi monaha spopadale tuga i dosada. Pokušavao je da se protiv toga bori molitvom, ali mučilo ga je osećanje besmisla svih nastojanja i mučenja. Ako je uspevao to da savlada, napuštao je svoju pećinu i trčao u susednu, da ne bi bio sâm. Ako bi često imao takve napade, morao je da se vrati među ljude, u gradove. Dakle, *akedia* je bila strašna smetnja za ljude predane intenzivnom duhovnom životu. Često je povezivana s *tristitia*, odnosno *lupe*, što znači tuga, jer ju je najlakše izraziti rečima: „ništa ne vredi“. Samo je postepeno dolazilo do pretvaranja *akedije* u manu (fizičku?) lenjosti i tromosti. Prvobitno značenje ne prenose ni francusko *paresse*, ni englesko *sloth*, ni nemačko *Trägheit*. Savršeno ga prenosi samo crkvenoslovensko *uninije*. Naravno, o takvoj „lenjosti“ pojma nisam imao. Poznavao sam jednu jedinu njenu vrstu, tj. svoju odvratnost prema „neizbežnoj nužnosti“, odnosno prema zadacima koje treba da uradim.

Današnja odbojnost sveštenika prema klasifikovanju grehova razumljiva je, tim pre, što je čitava ta velika konstrukcija razlika, koncepata i silogizama, podignuta dosta kasno, poslednji oblik dobija u jezuitskoj kazuistici. Ovde je nesumnjivo uticao i prestiž naučnih proučavanja, koja stavljaju sebi u zadatak da iseku na komade plišanog medu da bi videli od čega se sastoji. Tog plišanog medu, odnosno, čoveka, psiholozi ne razmatraju kao splet zla i dobra, odnosno vrednosti, već kao teren izvesnih „pojava“. Istovremeno, jadni gresi, u poređenju s bujnom faunom i florom, otkrivenom u čoveku, postali su takve apstrakcije kao emigrantska vlada ili proggnani monarsi.

A ipak. *Sed contra*, kako je govorio Toma Akvinski. U svakome od nas mogu se pronaći razni zanimljivi tokovi uzroka i posledica, ali neka se time bavi neko drugi, a ne baš mi. Kad smo potpuno sami, zabrinjavaju nas naše zlo i dobro, a ne pojedinosti kao: odakle i zašto. A, ako bih proverio šta su za mene danas glavni gresi, tako magloviti i nejasni u detinjstvu? Nije to nimalo lak zadatak, jer to bi značilo da se vidi nova sadržina u staroj reči *saligia*, odnosno, pronalazeći njene velike forme u samome sebi, ona se vraća svom žalosnom dostojanstvu.

Na početku možemo da konstatujemo da je sedam glavnih grehova smatrano podsticajem za dela koja osuđuju na večno prokletstvo, ali nijedna od komponenti ove sedmice, niti cela *saligia*, nisu morale da vode konačnoj propasti. Jer, *vitia capitalia* bile su manje ili više opšte pojave iskvarene ljudske prirode, a ta priroda nije baš toliko iskvarena da za nju ne bi ostajala nikakva nada. Zato u *Božanstvenoj komediji*, kad se Dante i Vergilije, koji ga vodi posle prolaska kroz Pakao u centar zemaljske kugle, pojavljuju na njenoj suprotnoj strani i počinju da se penju na planinu Čistilište, nailaze tamo na sedam terasa, od kojih svaka ispašta za jedan od sedam glavnih grehova. Redosled tih terasa nije prilagođen uzoru *saligia*, već *siaagl* i Danteovo obrazloženje izgleda mi uverljivo. Nekoliko tercina iz sedamnaeste pesme ima ovde poseban značaj i vredi ih citirati u doslovnom prevodu. Kad su na četvrtoj terasi, Vergilije ovako propoveda:

„Ni tvorac, ni svet, sine moj, nisu bili nikada bez ljubavi, prirodne ili duhovne; znaš to. Prirodna je uvek bezgrešna, ali ova druga može lutati zbog izbora predmeta (*per malo obi-*

etto) ili pak zbog prevelike ili premale snage. Kada teži Prvom Dobru i u drugom održava meru, ne može da bude uzrok zle utehe; ali kad se zlu obraća ili ide za svojim dobrom s većom revnošću nego što treba ili pak s manjom, nastupa protiv svog počinioca. Dakle, možeš da razumeš da ljubav mora da bude u tebi zrno svake vrline i svakog dela, koje zaslužuje kaznu.“

„Ljubav, koju pokreću Sunce i zvezde“ podjednako je koren svake stvari i svakog živog bića. U poretku Prirode (*amore naturale*) ona ne podleže moralnim ocenama. Kamen, ispušten iz ruke, pada po zakonu gravitacije, životinja lovi drugu životinju jer, kako se počelo kasnije govoriti, tako joj instinkt nalaže. Međutim, ljubav u duhovnom poretku, svojstvena čoveku, kao i anđelima (*amore d'animo*) može biti varljiva. Ona treba da teži prvom dobru, odnosno, izvoru svih dobara, tj. Bogu (*primo ben diretto*). Pogrešiće, ako bude smatrala svojim dobrom nešto što je suprotno njenom glavnom cilju, ali takođe, ako je sama previše jaka ili suviše slaba. I sedam terasa Čistilišta predstavljaju ilustracije tih grešaka. Tri najniže označavaju razvratnu ljubav, tj. takvu koja je težila pogrešnom cilju. Duše, koje tamo sreću Dante i Vergilije, pate, jer se za života magnetna igla njihove ljubavi (odnosno Volja) okretala ka njima samima: *superbia, invidia, ira*. Četvrta je terasa *akedije*, odnosno, nedovoljne, apatične ljubavi, takve, koja vreme dato smrtnicima nije umela da iskoristi kako treba. Tri najviše terase, već bliže Zemaljskom raj, koji se nalazi na najvišoj visoravni čistilišne planine, određene su kao mesto pokajanja dušama, čija je ljubav bila preterana, jer iz njenog suviška potiču *avaritia, gula i luxuria*. To je veoma čudno, jer pohlepni, proždrljivci i razvratnici sa svojim manama prolaze relativno bolje od drugih. Njihova jaka životna volja izgleda da je usmerena iz centra na spoljašnji svet, na njegovo osvajanje, zaboravljajući nekako samog osvajača: novac za gramzivca ili tvrdicu simbolično sažima zemaljska uživanja; pečenje privlači pažnju halapljivca, jer on ne razmišlja o svom ukusu, ukus se nalazi u pečenju; lepa devojka očarava zavodnika obećanjem nečeg tajanstvenog, nepoznatog. Ako pak životna volja dolazi iz centra, prekomerna žudnja za životom kao lepotom može biti ispunjena samo u *primo ben diretto*, odnosno u Bogu, ali tada bi, pošto je ima mnogo, odvela u svetost. Svetost je ipak teška, otuda one tri visoke terase. To znači da ljubav upućena, da tako kažem spolja, ka stvarima dobijanim čulima, nije greška, u krajnjem slučaju, njena preterana lakomost navodila bi na savet: ili budi svetac, ili moraš imati manje te svoje ljubavi. Dostojevski u *Braći Karamazovima* verno prati Dantea: *avaritia, gula i luxuria*, kako starog Karamazova, tako i Dimitrija blede u odnosu na zaista tešku manu, Ivanove *superbije*, s kojom se ujedinjuje Smjerdakovljeva *akedia*.¹⁵

Superbia

Ako si, recimo, jedan od hiljadu pesnika koji sad pišu, razmišljaš o tome šta će se dogoditi s vašim delima za sto ili dvesta godina. Ili će sva vaša imena biti navođena samo u fusionsotama za intelektualnu istoriju nekog perioda. Ili će se jedan od vas uzdići iznad mode i

¹⁵ *Saligia* primenjena na Dostojevskog jeste ideja Sergeja Hesena, njegovog rada iz 1928. godine. (*Prim. prev.*)

kolektivnih navika, međutim ostali, mada je izgledalo da su tzv. individualnosti, sačinice hor poslušan dirigentu, koji utištava svaki previše nezavisan glas koji odstupa od stila epohe. Taj jedan pesnik si ti – jer jedino ti imaš pravo. Ali, kakve veze ima poezija s tim što si u pravu? Ima, i te kako. Sklop reči znači izbor, izbor znači sud, a iza tvojih reči skriva se nema osuda mnogih ljudskih stvari s kojima si imao posla. Ako si u svojoj (svesnoj, polusvesnoj ili nesvesnoj) osudi u pravu, probićeš se kroz kokon opšteprihvaćenog mišljenja u svom vremenu dok će se drugi zaglibiti u njemu. Jer, razlozi nisu jednaki i greška se samo kratko koristi istom privilegijom kao istina. Zar postoje apsolutni kriterijumi u primeni na proizvode mašte i jezika? Nesumnjivo da postoje. Ali, kako je moguće da se jednome dopada ovo, drugome nešto drugo, jer *de gustibus non est disputandum*? Sve što se smatra delima ljudskog duha, podleže strogoj hijerarhiji. Naši sudovi o savremenim nam delima su kolebljivi i nesigurni, jer samo vreme otkriva istinsku hijerarhiju ispod paravana i hrpa pozlaćenih starudija. Pa ipak, u trenutku dok držiš pero i sastavljaš pesmu, ti si jako uveren da si u pravu – kao i da su pogrešne pretpostavke svih tvojih rivala. Ali, zar ne postoje pobratimstva veoma različitih pesnika, koji se ipak međusobno poštuju? Postoje takva pobratimstva. Ipak, u samom činu pisanja sadržan je trijumf tvoga vlastoljublja i dobro znaš da tada veruješ samo glasu svog dajmoniona.

Nema sumnje da je dosad bilo tako samo zato što su malobrojni veliki umetnici bili ovenčavani „besmrtnom slavom“. Čitao sam negde predskazanje da će doći vreme kad će svaki čovek jednom u životu, petnaest minuta, biti slavan. S obzirom na to da u prvi plan izbija radnja pisanja (pisanja, slikanja, vajanja i tome sl.), a ne rezultati, predskazanje može brzo da se ostvari. Višemilionske mase umetnika s prolaznom slavom zamenile bi tad malobrojne izabrane. Ja sam ipak vaspitan na tradicionalnim vrednostima i zato sam sklon da greh *superbije* smatram profesionalnom bolešću. Ograničavajući njegov smisao na nadmenost, izostavili bismo svu višeznačnost njegovih posledica, jer ponos i samopouzdanje su neophodni pesniku koji želi da nešto postigne, a da ne odstupi od svog stava.

U raznim periodima života imao sam različita mišljenja o poeziji i književnosti, zato bih mogao da se prevarim, prenoseći unazad svoje današnje poglede. U profesiji „pisca“ danas vidim nekakvu ženantnu lakrdiju. Kad čitamo dnevnik raznih majstora pera, obuzima nas sažaljenje: oni su zaista smatrali sebe „velikima“. Koliko njih se klanjalo svojoj propaloj popularnosti, koju su podržavale dve-tri kafane i pregršt novinskih isečaka? Tako je sad, ali taj moj ne previše blagonakloni odnos prema profesiji bio je izgleda pripremljen davno, još u ranoj mladosti. Još tada mi je poezija, a da ne govorim o književnosti uopšte, bila *nedovoljna*. Pretpostavimo da si – potencijalno – bolji od svojih rivala (u šta nisam sumnjao). Pa, šta? Među slepcima jednooki je kralj i zar ćeš biti ponosan zbog toga? Nema sumnje da sam želeo da budem izvrstan pesnik. Ali to mi nije izgledalo dovoljno. Ako bih hteo da napišem izvestan broj izvrsnih pesama, dokazao bih samo umerenu *superbiju*, ipak imao sam je u sebi dovoljno da bi me uznosila izvan bilo kakvog književnog stvaralaštva.

Nisam pripisivao sebi izuzetne sposobnosti i talente, izuzev jednoga, koji ni sada ne bih bio u stanju da definišem. Bila je to sasvim posebna vrsta inteligencije, sposobna da povezuje činjenice koje drugi nisu povezivali. Ili je pak bila to vrsta mašte osjetljive naročito na

običaje i institucije. U svakom slučaju, stalno sam slušao u sebi upozorenje: *to ne može da traje*. A ako je u svemu što me je okruživalo bila nekakva nerealnost, da li su dela pisana u toj nerealnosti mogla da budu realna? Uostalom, to se nije odnosilo samo na Poljsku, takođe, mada iz malo drugačijih razloga, i na čitavu Evropu. Ortega i Gaset poredi negde umetnika rođenog u nepovoljnom vremenu s drvosečom jakih mišića i oštrom sekirom koji bi se našao u pustinji. Za to poređenje u ono vreme, u mladosti, nisam znao, da sam znao, moja autoironija izrazila bi se rečima: „Kud si se s tom sekirom namerio sad kad nijednog drveta nema.“

Trebalo je posegnuti za tom dimenzijom u kojoj se odlučivalo o sudbini i čitavoj realnosti, a takođe i o poeziji. Ipak, u to vreme ona nije bila dostupna. Uz to, moje pesme niko nije razumeo ili, što je verovatno važnije, meni se činilo da ih niko ne razume, jer sam se osećao sasvim otuđen, i to sve više, kako se bližila 1939. godina. Sad mi to izgleda ovako. Poljski narod je veoma pobožan i time se tumače svi posebni događaji Poljaka u stoleću daleko uznapredovale desakralizacije. Ovde je ipak reč o sakralnosti koju je jedna boginja, Poljskost, tako prisvojila da je osim nje ništa više ne zadovoljava. Dimenzija koja se nejasno ukazivala pred mojim očima tridesetih godina nije prijanjala uz opštepolsku dimenziju, zato je moje mesto bilo među „tuđincima“, ili zato što su Jevreji, ili zato što su komunisti ili zato što su komunistirali. Gde god bih se okrenuo, nigde se nisam osećao kod kuće. Sklonost prema „poslednjim stvarima“ usmerila je čitav moj život, mada zbog raznih geografsko-psiholoških čuda poljsko-katolički tonalitet nije dominirao u toj mojoj religiji.

Da li je mašta imala pravo, upozoravajući me da to ne može trajati? Ovde treba praviti razliku. Hvatajući „crne“ strane stvarnosti, omogućavala je pesimističku dijagnozu, ali pokušaću da malo podrijem svoju pohvalnu ocenu da je to bio pesnički proročanski dar. Ko zna nije li ovde bilo važnije odbacivanje života uopšte, njegovo kažnjavanje zato što je *nerazuman*. Ta nerazumnost, kako u pojedinačnom, biološkom, tako i u kolektivnom životu, ima različite stepene intenziteta, od takvih, koji se mogu imenovati (npr. privredni apsurdi, neuspele političke institucije itd.), do potpuno neuhvatljivih, suprotnih našoj potrebi za potpunim redom. Dakle, da li bi do rušenja postojećeg poretka došlo ili ne, za mene to kao da je uvek bilo unapred jasno.

Moja *superbia* tražila je kaznu i kaznu je najzad navukla. Kad već u zrelim godinama otvarate usta i čujete sebe uhom onih kojima govorite, šta čujete? – nerazgovetno mrmljanje, za kaznu, moralo bi da bude razumljivo. Posle sledećih naleta besa (jer, konačno, nisam tražio mnogo) morao sam da prihvatim tu izolaciju, pravednu i za mene pedagoški korisnu. Ako pišete na poljskom, ne treba da imate iluzije. Kad poljski običaj poštovanja nacionalne književnosti-hrama ne bi bio praćen potpunim omalovažavanjem duhovnih pitanja, zemlja bi bila previše lepo mesto za život.

Pošteno govoreći, ovde tek malo podižem veo tajne, svestan mnoštva komplikacija koje ne uzimam u obzir, jer sam poslušan jezičkoj disciplini. Ograničavam se na *superbiju* s njenim dvojakim, negativnim i pozitivnim, posledicama. Zar ona često ne zamenjuje moral? Kao onda kad nam brani da činimo izvesna dela, jer su ispod toga, što o sebi, dostojnim samo najviših dela, mislimo? I zar se *superbije* boji neko ko računa samo na svoju upornost.

Usamljenost nas, pre ili posle, dovodi u krize, koje ne mogu da budu rešene drugačije do kao ponovna rađanja, svlačenje zmijske kože, tako da ono što nas je dotle mučilo prestaje da nas se tiče. Istina, više volim da verujem da je moja *superbia* prilikom ovih rađanja vršila funkciju babice, ali da su, bez obzira na nju, ovde bile aktivne plemenitije osobe.

Invidia

On ima nešto, što bi trebalo meni da pripada, jer ja to zaslužujem, a ne on – to je model zavisti. Nije stvar u tome, što bih ja hteo da budem on, upravo je suprotno – on je niži od mene, a nepravedno je nagrađen i sigurno, zbog svoje inferiornosti, ne ume čak ni da ceni to (kao superiorniji, ja bih umeo). Čerka gordosti, zavist, čak je smešno opšta mana književnika i umetnika. Npr. svaka vest o priznanjima drugima zadaje im manje ili više skrivene muke. Istina, čovek teško može da odgonetne domet i jačinu zavisti u samome sebi, jer ona ume da se maskira. Pošto sam poticao iz duboke evropske provincije i emigrirao tri puta, najpre u Varšavu, potom u Pariz, na kraju u Ameriku (uvek s maršalskim žezlom u rancu?), mora da sam u sebi imao mnogo zavisti. Ipak, budimo pravedni, ona je bila obuzdavana izuzetnom sposobnošću za divljenje, tako da sam, strogo osuđujući jedne (brojne), pokorno klečao pred odabranima, sasvim uveren u svoju potpunu inferiornost (uostalom, to su retko kad bili „pisci“).

Ipak, ostavimo oblast umetnosti i književnosti. Moj vek trebalo bi nazvati vekom *invidije* i odmah ću objasniti zašto. Socijalna mobilnost, kada velike mase ljudi za kratko vreme, naglo, menjaju profesiju, odeću, običaj, pogoduje podražavanju. Nekada su jake kastinske podele otežavale imitaciju (npr. građanin koji je izigravao šljahtića bio je ismevan). Podražavanje znači posmatranje drugoga i želju da se ima toliko koliko i on (novca, odeće, slo-bode itd.). Upravo tu se pojavljuje ličnost koja seje teror – to je u svakom čoveku „biće za druge“ koje kinji „biće za sebe“.¹⁶ Može se zamisliti stanje u kome je čovek relativno ravnodušan prema načinu ponašanja drugih, ili zato što su to za njega suviše visoke stepenice (npr. nosi narodnu nošnju, jer samo gradski ljudi nose građanska odela) ili zato što se dobro oseća u svojoj izuzetnosti, mirno kaže u sebi: „To nije za mene.“ Ipak, u dvadesetom veku primorani smo da se stidimo svoje posebnosti. Uostalom, „biće za sebe“ uvek je stid i krivica, mada se s tim može bolje ili gore izlaziti na kraj. Kad mu neprestano utuvljuju u glavu da drugi žive kako treba, čovek ne razmišlja o iluzornom karakteru te slike koja pokazuje ljude spolja, to jest tako da je svako „biće za druge“. Osvrće se unaokolo i počinje da zavidi: ovaj ovde, bedno stvorenje, a koliko je samo dobio, kako je obdaren – on nije ispod normalnosti, ja sam ispod. Ta „normalnost“ ili „biće za druge“ predstavlja tajnu širenja „nove etike“, odnosno odlike „liberalnog društva“.¹⁷ Svako od nas ima nekakvu „sklonost“ u kojoj

¹⁶ „Biće za druge“ koje kinji „biće za sebe“ – pozivanje na egzistencijalističku koncepciju bića Žan-Pola Sartra, predstavljenu, između ostalog, u knjizi *Biće i ništavilo* (1943). Osim „bića za druge“ (*être pour autrui*) i „bića za sebe“ (*être pour soi*), Sartre je razlikovao i „biće po sebi“ (*être en soi*). (Prim. prev.)

¹⁷ „Nove etike“, odnosno odlike „liberalnog društva“ – pozivanje na koncepciju *permissive society* koja opisuje društveni model Zapada druge polovine XX veka. (Prim. prev.)

je sadržano odstupanje od norme, apel upućen toj, a ne drugoj osobi. Objekat zavisti postaju drugi, ne kao Karol, Pjotr ili Ignaci, već kao „normalnost“ viđena spolja, koje navodno mi imamo premalo. Tzv. poimeničavnje, podražavanje i *invidia* međusobno su tesno povezani.

Da li ipak želja da se postane „takav kao svi“, zaista znači da se zavidi? Verovatno da. Ja nemam to što on ima, mada to meni sleduje, jer kad bih ja to imao, onda bih imao još i više (sebe, svoju izuzetnost, naravno). „Normalnost“ će biti dodata mojoj izuzetnosti, dok se po mom mišljenju, esencija tog drugog čoveka u njoj iscrpljuje.

Ako se prihvati podela zavisti na osnovu njenog domašaja – ili samo nevelika grupa npr. profesionalna, ili „ljudi uopšte“, onda je ova druga vrsta opasnija. Lako pravimo greške kad ne želimo da prihvatimo svoju, samo nama datu sudbinu, tj. kad ne možemo da se pomirimo s mišlju da su neke vrste tzv. načina života izvan naših mogućnosti i bile bi nam čak neugodne. Ako se trudimo da se prilagodimo, otkrićemo razne vrste bede „čoveka iz mase“.

Ira

Ah, da nas samo staromodni gnev obuzima. Loše je zajapuriti se od besa, još gore je u nastupu očajanja tresnuti koga sekikom po glavi i ubiti ga. Čak, ako neko ne nosi sa sobom sekiru, događa se da stare uvrede nije zaboravio i da se više ništa ne može popraviti. Ali osim tog večnog gneva, drugi, savremeni, pojavio se kad smo počeli da se za zlo osećamo odgovorni kao članovi društva i učesnici istorije. Utroba ti se prevrće, škrgućeš zubima, stiskaš pesnice – ali čutiš, jer si niko i ništa i ništa nećeš promeniti. I pitaš se: „Da li sam ja lud ili su oni ljudi? Možda sam ja, jer oni žive lepo i u njima nema ni revolta, ni straha za ličnu saodgovornost.“ Ako se rodimo sa sklonošću prema gnevu, uz to se još rodimo u ovom lepom stoleću, šta da radimo, kako da izađemo na kraj s tim? Naravno, svaki čovek dobija vaspitanje, obrazuje ga sâm boravak među drugima. Shvata da urlanje i udaranje glavom o zid malo pomažu; ako je pesnik, vidi da je dreka malo efikasna. Dakle, gnev silazi u podzemlje, odande izranja samo prurušen, preinačen u ironiju, sarkazme ili u tzv. kameni mir, po kome se ne može pretpostaviti kakva se jarost iza njega krije.

Čitav svoj svesni život proveo sam na takvim manevrima sa sopstvenim gnevom, nika da, sve do danas, ne shvatajući kako se on slagao s mojom (u stvari) asocijalnom prirodom. Uostalom, kako razumeti to koegzistiranje u nama protivurečnih nastupa gneva i navikâ? Ipak, utroba mi se prevrtala da li pre 1939, za vreme rata ili kasnije. Kako je moguće, neko će s pravom upitati, izjednačavati to što je neuporedivo, istorijske periode i sisteme s manjim intenzitetom zla, s takvima, u kojima je zlo dostiglo svoj paroksizam? Nažalost, istina je da svaka ljudska zajednica ima mnogo slojeva i mnogo mesta. Ono što vređa naše moralno osećanje ne odigrava se u svim slojevima i mestima istovremeno. Čak tamo gde veći deo stanovništva umire od gladi, postoje lepi kvartovi u kojima stanuju siti ljudi koji slušaju dobru muziku i bave se, recimo, matematičkom logikom. Ne treba takođe zamišljati da čak i oni koje je aždaja progutala ne doživljavaju trenutke savršene vedrine. Tako je, na primer, jedna od mojih srećnih uspomena jedan letnji dan 1941. godine kad sam se posle

posete seoskom piscu Juzefu Mortonu¹⁸ u Hrobžu kraj Pinjčova¹⁹ (putovalo se tamo čudnom, uskotračnom prugom koja se vijugala po travnatim brdima), iskrcao s Ježijem Andžejevskim na nekakvoj malenoj stanici kraj Krakova, odakle se do grada išlo pešice. Zaustavili smo se u krčmi kraj puta, gde je – u vrtu – svirao putujući ciganski orkestar, posle čega smo polako, pomalo teturavim koracima, ušli u prve ulice u kojima je, u poređenju s Varšavom, sve izgledalo kao druga zemlja i druga era. Kafana umetnikâ u Lobuzovskoj ulici svojom vrevom i šarenolikošću mase podsećala je na Monparnas iz vremena najveće slave. Kelnerica, koja je prišla našem stolu, bila je žena našeg kolege, varšavskog pesnika, Jevrejka. Dakle, još je bilo Jevreja, još je to trajalo – mada je deset dana kasnije velika racija dokazala da su ovakve oaze varljive.

Ne deluju samo ljudska višeslojnost i različitost mestâ kao opšti zakon. Drugi zakon je usmerenost naše pažnje, pošto um menja i meša svakojake „podatke“. Tamo gde jedan vidi nepravde koje očajnički vape za osvetom, drugi ne vidi ništa, gde jedan ne ispoljava želju za pobunom, drugi puca i podmeće bombe. Moje razmišljanje o gnevu veoma je obeleženo godinama provedenim u Americi i dve vremenske i prostorne sfere, evropska i američka, međusobno se dopunjuju. Američki teroristi se ne razlikuju mnogo od jedne pesnikinje, veoma popularne u varšavskim kafanama krajem tridesetih godina. Ondašnja Poljska davala je mnogo povoda za gnev, ali pesnikinja (iz porodice intelektualaca) prepuna mržnje, smatrala je da je sistem kriv za sve – i za to što bi se u Poljskoj zaista moglo otkloniti, i za to što se nije mogla otkloniti ni u jednom kolektivnom životu. Ona je napisala nepromišljenu rečenicu: „Zamenili smo rusku okupaciju poljskom okupacijom“ (navodno, ta nezavisna Poljska posle 1918. godine nije bolja od carske Rusije), ali zbog te nesmotrenosti mnogo je pretrpela da bi joj trebalo danas to zamerati. Njene pesme, pune mržnje, vredne su ipak spomena, jer se u njima naš poznati nam gnev dvadesetog veka istovremeno okreće protiv institucija i, kako se može pretpostaviti, protiv samoga postojanja bilo čega. Mladi Amerikanci iz imućnih belaćkih porodica, potreseni sudbinom crnaca iz geta, ništa manje od ruskih nihilista potresenih sudbinom seljakâ, pokazuju neograničenu sposobnost za crpljenje revolucionarne retorike, ali to se ne sme tretirati olako. Sugerisane analogije sa *Zlim dusima* Dostojevskog možda su opravdane na nivou koji je dublji od nivoa socijalnih odnosa – i to možda najviše preko lika Kirilova, odnosno čoveka koji se ubija, jer, kako kaže, Boga nema, a *morao* bi da postoji. Da li je gnev, moćni demon našeg vremena, prometejski zanos u ime ljubavi prema ljudima ili opravdana ljutnja na isuviše nepravedan svet, da bi vredelo živeti? Verovatno i jedno i drugo, mada su ovde nejasne njihove proporcije.

Gnev potlačenih, gnev robova lako je razumeti, naročito onome ko je i sâm nekoliko godina živeo u koži potčinjenog čoveka. Pa ipak, u mom veku glasnjiji je bio gnev privilegovanih koji se stide svojih privilegija. S tim gnevom prilično sam upoznat. Veoma siromašan, kao mlad čovek znao sam ipak da je nekoliko zlota u džepu za mnoge ljude u Poljskoj bilo pravo bogatstvo, uostalom već krajem tridesetih godina zarađivao sam mnogo i mo-

¹⁸ Juzef Morton (*Józef Morton*, 1911–1994), poljski pisac i publicista. (*Prim. prev.*)

¹⁹ Pinjčov – sreski grad u Švjentokškiskom vojvodstvu. (*Prim. prev.*)

gao sam da izigravam elegantnog snoba. A u Americi pak mogao bih da služim kao (sumnjiv) argument braniocima klasičnog kapitalizma kad tvrde da u njemu „bolji čovek pobeđuje“, jer je moj rad bio cenjen. Priznajmo da sam se ipak u svom Berkliju i svojoj Kaliforniji kretao među sebi sličnima, koji su uspeli. „Treba ujedati ruku koja nas hrani“, rekao mi je jedan od njih. Možda. A, ako je tako, onda nikada ne treba zaboravljati laž u koju su ponekad upadali dobro uhranjeni i rumeni ljudi, pretvarajući se da pate.

Acedia

Više niko nije u stanju da ovu manu nazove prosto lenjošću, a nekad je tako bilo, ali danas se vratila svom prvobitnom značenju: strahu od praznine, apatije, tuge. Ipak, njene žaoke ne osećaju jedino usamljeni eremiti, već milionske mase. Savršeni reacionar rekao bi da bi ih za njihovo dobro trebalo držati u siromaštvu i analfabetizmu, tako da im bič elementarne potrebe ostavlja kratke trenutke odmora, ali ne i razmišljanja, kako bi se sačuvali od uticaja poluintelektualaca koji se služe štampanom rečju. Dogodilo se drugačije i, mada se model menja, zavisno od zemlje i sistema, u osnovi ostaje isti, tj. pojavio se prosečan čovek koji ume da piše, čita, služi se motociklom ili automobilom. Ni on nije pripremljen za duhovni napor i potčinjen je vlasti poluintelektualaca koji mu pune glavu lažnim vrednostima.

Nemojmo uzdisati za starim dobrim vremenima, jer dobra nisu bila. Sakralni život srednjovekovnog grada nije izmišljen, jer je ostao trag u arhitekturi i umetnosti koji može, u najboljem slučaju, da ukaže na daleku budućnost, kad će posle prelazne faze biti moguće uzlazno kretanje, slično, ali drugačijeg intenziteta.

Zasad vlada era izopačavanja umova, što može da bude neizbežna cena plaćena za otvaranje pristupa mnogim ljudskim bićima, ne samo kao nekada, iz uskog sloja privilegovanih. Pristupa čemu? Ne „kulturi“ – ona u najboljem slučaju podseća na hermetički zatvoren kofer, za koji su zaboravili da daju ključ. Ako se i možemo nadati pristupu, onda samo „samostalnim borbama“ ljudskog bića. Utonulim u plemenskim običajima, jedinkama nekada to nije bilo potrebno, ali već danas svako postaje eremita u pustinji Egipta i izložen je zakonu izbora – ili penjanje gore, ili silazak u nekakvo *skotstvo*, da se poslužim ruskom reči, koju smo, mada znači poživotnjenje, uprkos lingvistima, skloni da povezujemo, sa grčkim *skotos*, odnosno, tama.

Zbrka u ocenama onemogućuje danas jasna razlikovanja, tako da su poštovanja ukazivana lažnim veličinama, proslavljenim zato što izrazito i snažno predstavljaju popularne modne tendencije. Ovaj vek je, osim toga, vek čudovišta – kakva je čovečanstvo retko imalo priliku da vidi – ali takođe, kao zbog ravnoteže, dao je mnoge ličnosti ogromnog formata, kojima nije sramota pokorno se klanjati. Intelektualna distanca između njih i motorizovanog čoveka mase verovatno je veća nego između srednjovekovnog teologa i npr. člana bačvarskog ceha. Tačnije: ovde ni o čemu još ne odlučuje nivo obrazovanja, jer ni mnogi laureati Nobelove nagrade u jednoj naučnoj oblasti, osim u svojoj specijalnosti, intelektualno se ne razlikuju od svojih najmanje obrazovanih bliskih. Žak Mariten je govo-

rio da ton našem vremenu daju ljudi slabe glave i osetljiva srca, međutim, malo je onih koji osetljivo srce povezuju s jakom glavom. Ne postoji za to bolji primer od tržišta u Americi koje vlada i jezikom reči i jezikom slika. Glupa plemenitost i nečasna trgovačka lukavost tako su međusobno isprepletane da, mereći njihovim vaspitnim uticajem časopise, filmove, knjige, televizijske programe, treba prosto govoriti o masovnom zločinu protiv toga što se, neprecizno, ali ne bez razloga, naziva „ljudskim dostojanstvom“.

Nažalost, onaj ko se ne lenji, jer zna da njega, kao i svakoga, vreba *acedia*, odnosno *uninije*, brzo zapaža da distanca između njega i njegovih savremenika raste svake godine, ako ne i meseca. Intelktualni rad odlikuje se time što iste radnje zahtevaju sve manje vremena, to znači, razvija sposobnost skraćanja, nalaženja prečica. Usled toga, gubi se osećanje za reči i slike koje tržište isporučuje, otuda predstavlja veliki problem novi aristokratizam prefinjenih umova koji se ipak, kao što sam negde drugde već spomenuo, kreću u drugačijoj sferi nego pre pola veka – tada su to bile „avangardna“ književnost i umetnost, koje su više obećavale nego što su uspele da ostvare.

Vatrenog temperamenta i revnosan, radio sam tako mnogo da mi se čini da ne treba sebe da okrivljujem za *uninije*. Pa ipak, nisam uradio to što sam mogao, a razlog su bili, i manjkavo obrazovanje i depresivna stanja, koja su mi onemogućavala efikasni otpor prema tlapnjama svoga vremena. Naravno, to ne znači da bih bolje prošao da sam ranije bio naružan, tako da me ništa iz dvadesetog veka ne bi zaražavalo, kao što je to činio jedan moj poznanik iz mladosti, koji se još tada bavio jedino Platonom. Bio bi to pogrešan i jalov izbor. Ovde bi se, *nota bene*, trebalo pozvati na burnu istoriju koja je malo pogodovala boljoj orijentaciji. Ali, samo će se lenština osmeliti da svali odgovornost na nešto što je izvan njega.

Borba s ništavilom koje nas okružuje nije nova i čovek je milenijumima bio izložen tim iskušenjima. Ipak nikada, verovatno od vremena carskog Rima i helenske civilizacije, nije bio toliko bespomoćan. To su posledice naučnog prevrata, snaga, rasutih na sitne, beznačajne stvari koje utiču na ovakvu pučku predstavu. Možda će ogromna većina ljudi podleći tim razornim uticajima, tražeći utehu u čudotvornim eliksirima koje prodaju hinduistički, budistički i satanistički propovednici.

Avaritia

Izgledalo bi da vekovima nema ničeg toliko običnog i toliko klasičnog. A ipak, ako je pohlepa za novcem gurala ljude u osvajanja, ugnjetavanja, tlačenja, ako je potamanila mnoge vrste životinja i hemijskim trovanjem vodâ i vazduha ugrozila život na čitavoj planeti, *avaritia* ne dobija danas samo takve forme kakve su bile poznate Danteu. U ono vreme ova mana uvek je odlikovala pojedinačno izvesne osobe, danas se pomera na mehanizme koji ne zavise od pojedinačne osobe, već se odnose i na druge glavne grehe, koje kao da je nemoguće imenovati, pošto se odvajaju od čoveka. Na primer, da li zbog lakomosti velika naftna korporacija svojim tankerima zagađuje okeane? Ako odgovorimo potvrdno, onda ćemo videti lakomost tamo, gde nema nijedne osobe, a dakle, ni krivice, ni kajanja.

Direktori? Ali oni kao da nisu ljudi, već funkcija kolektivnog tela koje nema za cilj ništa drugo do uvećavanja profita. Za odluke donete u ime nekog cilja drugačijeg od profita, kažnjavani su. Istina, mogu da se odreknu položaja i bave se nečim drugim, to ipak neće promeniti rad kolektivnog tela, koje popušta samo pred spoljašnjom silom kolektiva.

Možda je položaj direktora takve korporacije značajan i za razne znatno niže stepene društvene lestvice. Ovaj ili onaj Džon, Dipon ili Kovalčik krišom sanja o vrlini, jeo bi travu, pio izvorsku vodu, išao u vreći opasanoj konopcem, pri čemu ta njegova čežnja za franjevačkim idealom može da bude sasvim iskrena, nažalost, „upecan je“ i nema mu povratka.

Nove, bezlične vrste pohlepe mogle bi u krajnjem slučaju da se smatraju jednim od razloga zbog kojih je ona prestala da bude književna tema. *Avaritia* kao zlokobna strast junakâ romana ima čitavu istoriju, manje-više uporedivu s istorijom tzv. realističkog romana. Defo, Dickens, Balzak, Zola nalaze na Zapadu naslednike, i na početku našega veka, uglavnom među američkim piscima. U Rusiji *srebrroljubje* počinje svoju književnu karijeru Puškinovim *Škrtim vitezom*, a značajno mesto zauzima u biografiji Dostojevskog (hteo je da dobije milion na ruletu), kao i bezmalo u svim njegovim delima. Do preokreta u roman-skoj tehnici, čiji smo svedoci bili, došlo je u vreme kad je, pored individualnog gramzivca, postojao i kolektivni gramzivac, koga je veoma teško opisati. Ali i samo bekstvo od životne realnosti učinilo je da je roman nekako prestao da govori o novcu. I kad nas danas ljudska džungla pogađa svojim prekomernim rastom, praćena bezosećajnošću i pasivnošću jedinke, književnost se kloni vulgarnih pitanja: „Ko od čega živi, ko je za šta plaćen?“ Karakteristično je da gnev američkih intelektualaca, s retkim izuzecima nezavisnih od izdavačkog tržišta, jer žive od rada na univerzitetima, zaobilazi glavni čvor, tj. tržište, a čak suprotno, pogađa sva ograničenja njegove slobode, mada ta sloboda u praksi služi trgovcima-demoralizatorima. Ovde verovatno deluje snažan *tabu*, jedan od najtajanstvenijih društvenih termostata, pomoću kojeg revolucionarni gnev na sve, za šta *avaritia* snosi odgovornost, biva pretvoren u robu, znači, pomaže toj istoj *avaritiji*.

Više od svih drugih mana upravo ta, ili pak njeno nepostojanje, upućuje nas na nejasne zakone lične sudbine. Uspeh ili poraz, mereni novcem, čini se da nemaju jasnu vezu sa gramzivošću ili škrtošću, mada je *avaritije* možda najviše oslobođena srednja grupa, oni koji nisu skloni ni siromaštvu, ni bogatstvu. U toj posrednoj grupi potvrđuje se uglavnom načelo: imaćeš tačno onoliko novca koliko ti je potrebno, ali pod uslovom da ti do njega nije stalo.

Gula

Neprijatno je misliti na sve čukundedove i pradedove koji su se prepuštali žderanju i pijančenju i, uopšte, neprijatno je razmišljati o genima koje u sebi nosimo. Svest da u sebi imamo slovenske gene utoliko je mučna što izgleda da nas „slabost prema kiselim krastavcima i galami“²⁰ pritiska kao neumitna *karma* i što sklonost ka pirovanju ne prolazi bez

²⁰ „Slabost prema kiselim krastavcima i galami“ – aluzija na reči junaka iz IV čina drame Julijuša Slovackog (1809–1949) *Lila Veneda* (1840). (Prim. prev.)

posledica, koje su kasnije vešto pripisivane raznim geopolitičkim razlozima. Jednostavan račun vremena provedenog na pirovanju i time izgubljenog za razmišljanje, tokom vekova, može ovde mnogo da objasni. Idilično pirovanje može da svedoči o nesposobnosti podnošenja sveta takvog kakav jeste, o čežnji za lepšim svetom, istovremeno je jedan od glavnih motiva prezira prema samima sebi, jer odvratnost prema pijancima na ulici na neki način rasta s odvratnošću prema sopstvenom ponašanju u nedavnoj prošlosti. Uostalom, naša inferiornost, obrazložena ne samo time, već i kolektivnom nesposobnošću (tako da su samo pojedinci energični), vodi paranoičnim reakcijama – odvratnost prema sebi prebacujemo na „njih“, ma kakvi da su, oni su za sve krivi. U izvesnom načinu pirovanja, osim same vreve, glupog hvalisanja i mrmljanja, treba videti još i nešto drugo. Ovde nije toliko važno pijano stanje, koliko to šta se usled njega otkriva. A otkriva se tad manje-više kod svih ljudi isto, uz to posebna svojstva određenog društva. Ova potonja upravo mogu da budu razlog inferiornosti.

Trudio sam se, s različitim uspehom, da izbegnem zamke koje mi je *gula* postavljala. Neka to bude priznanje za previše razvijen smisao praktičnosti, ali otkrio sam da se može „iskoristiti neprijatelj“, tj. podvrgavati razmišljanju to što se otkriva, kad god prevršimo meru. A otkrivaju se reakcije, prohtevi, ljutnje i egotizmi za nas odveć nepovoljni da bismo voleli da znamo za njih.

Luxuria

Kad dođe do bluda ili razvrata, svako čuli uši, zato treba unapred sprečiti takva očekivanja. U nedostatku drugih draži, pre svega draži same književne umetnosti, pisci se danas nadmeću u „iskrenosti“ i verovatno bi na osnovu toga mogla da se uvede nova podela na visoki i niski stil. Autor koji drži do sebe ne pada na takve trikove, iz čega uostalom proizilazi da ne вреди čitati tzv. beletristiku, jer se u njoj samo sasvim malobrojni održavaju u granicama visokog stila.

Snovi o srećnom, slobodnom čoveku, odavno se okreću protiv zabrana i hipokrizije, koja bi htela da zaboravi na vlast kakvu nad nama ima *libido*. Oslobođenje od hipokrizije malo šta još rešava. D. H. Lorens kaže da se prvi seksualni čin Adama i Eve posle prvorodnog greha, fiziološki nije ni po čemu razlikovao od onoga što su mnogo puta prethodno činili. Razlika se sastojala u tome što je sad svako od njih *video*, tj. bio svestan svoga tela i tela svoga partnera kao Drugoga, štaviše, svestan da je partner drugo biće. Zato su prvi put osetili stid, postali svesni da su goli, i sakrili se od pogleda Boga. „A ko ti je rekao da si go?“ – upitao je Bog Adama. D. H. Lorens je tražio povratak, hteo je da čovek bude nevin kao *pre* nego što je pojeo plod sa drveta poznanja dobra i zla. Ovde nije mesto da razmišljamo o tome u kojoj meri može to da nam uspe. Sam splet u *Knjizi Postanja*: dvoje, jabuka, odnosno, svest, stid uči da nipošto naše reči ne uspevaju da se nastane u Edenskom vrtu i da oblast književnosti odnosno intelektualnih dela, u najboljem slučaju, može da bude granična oblast, dakle, to što je tek *blizu* ljubavi i smrti u njihovom nevino-fiziološkom aspektu.

„Seksualno oslobođenje“ u drugoj polovini našega veka ima neke zagonetne odlike. Njegova žestina može se verovatno tumačiti reakcijom na ceo devetnaesti vek, a ne na period koji je neposredno prethodio, pošto npr. ni godine moje mladosti nisu ipak bile puritanske. Složićemo se da do običajnih preokreta ne dolazi tako brzo, jer neretko treba da prođu čitave decenije tamo gde tzv. mase tek prihvate nekakav opšti uzor. Ipak, čak i ako se složimo s tim „oslobađanje“ začuđuje nekakvim svojim oduševljenjem, kao da je „gozba za vreme kuge“, ili da je smrt koja preti pojedincu postala strašnija ili da će kuga uništiti vrstu. Izvor ovakve frenezije nije toliko u žlezdama, koliko u duhu koji se ispunjava pokretnim slikama, neprestano nametanim spolja, zavisnim od dinamike sopstvenih formi, to znači, doza jasnoće mora biti stalno uvećavana. Ovakva frenezija ne može da se zadrži i nije isključeno da će se sama uništiti, izazivajući opaku dosadu. Možda ipak najavljuje novi preokret, koji bi bio veoma paradoksalna posledica nevinosti i normalnosti. Uostalom, u *science fiction*-u već je pisano o ovakvim slikovno-mirisno-taktilno zamenskim praznjemjima.

U *Božanstvenoj komediji* Beatrice je snažan simbol, odnosno, podjednako stvarna osoba i stvarna ideja vantelesne ljubavi ili pak ni jedno, ni drugo, jer pojavljuje se umesto njih, tako da ne mogu da budu razdvojene. Ona takođe vodi Dantea na vrhove – doslovno, jer na planinu Zemaljskog raja i više – preuzimajući vođstvo tamo, gde završava svoju ulogu Vergilije, odnosno, magija umetnosti.

Današnji otpor prema svakom asketizmu, a čak naročita žestina kojom se ismeva, predstavlja dovoljan razlog za otkrivanje jedne tajne. Božanske Umetnosti Mašte, kako ih je nazivao Blejk²¹ poslušne su pozivima Erosa, a istovremeno nenaklonjene nagonu rekreacije, rekli bismo, zavidljive. Konflikt je sasvim ozbiljan, jer umetnosti zahtevaju od svojih vernika stalnu, nezasitu težnju i nameću im, hteli oni to ili ne, sopstveno manastirsko pravilo. Za to postoji dovoljan broj dokaza, pri čemu biografije umetnika i osoba koje imaju mistična iskustva mogu ovde da budu zajedno citirane, jer se radi o jednom istom. Boja i jasnoća svih „priviđenja“ u snu ili na javi zavise od niza uslova, jedan od njih je visoki prag erotske energije. „Neostvarena“ ljubav, počev od provansalskih dama, koje su opevali trubaduri, i njihove firentinske sestre Beatrice, sve do romantičnih biografija, svedoči da čitava dualistička platonska tradicija, koja se kasnije obnavljala kod albižanaca, odgovara nekakvoj istini naše prirode. Možda ne naše, tj. ne čoveka uopšte? Od dve vrste totalitarizma „meki“ je bio trajniji od „represivnog“, jer bi u ovom prvom umetnosti mašte same uvele.

(S poljskog prevela **Ljubica Rosić**)

²¹ *The Divine Arts of Imagination* – iz speva *Jeruzalem*. (Prim. prev.)